

Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich
Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Oboźna 8, 00-227 Warszawa

<http://iberystyka-uw.home.pl>

dr hab. Anna Kalewska, prof. UW

Warszawa, 7 września 2015

Recenzja

Dysertacji doktorskiej mgr Gabriela Borowskiego (Wydział Filologiczny UJ, Kraków)

pt.

***Powieściowa autonarracja w Brazylii: tożsamość nowoczesna a kultura audytywna
(przypadek Machado de Assisa)***

Dysertacja doktorska pana magistra Gabriela Borowskiego wpisuje się w nurt krajowej, luzofońskiej i światowej brazylianistyki, traktując o twórczości Joaquina Marii Machado de Assisa (1839-1908), twórcy brazylijskiego realizmu.

Dorobek krajowej brazylianistyki w dziedzinie literaturoznawstwa przedstawia się dość skromnie. Autor omawia prace polskich i zagranicznych badaczy (m. in. Janiny Z. Klawe, Henryka Siewierskiego, Ewy Łukaszyk, Marcela Paiva de Souza). Stawia sobie ambitne zadanie „skonstruowania i upowszechnienia spójnego obrazu dziewiętnastowiecznej [literackiej] produkcji w Brazylii” (s. 20). Zadanie to podejmuje odważnie, pisząc po portugalsku (stosując brazylijską normę językową), z licznymi odwołaniami do uznanych autorów polskich, brazylijskich, portugalskich i anglojęzycznych. Wśród metodologów, pojawiają się nazwiska Antonia Candido, Adolfa Barros Baptista, Anthonego Giddensa, Charlesa Taylora, Clifforda Geertza i rozlicznych autorytetów w dziedzinie socjologii i filozofii literatury.

Praca doktorska mgra Borowskiego stawia sobie za cel zbadanie wymiaru oralnego, piśmiennego i audytywnego wybranych powieści Machado de Assisa. Punkt wyjścia stanowią *Wspomnienia pośmiertne Brasa Cubasa (Memórias póstumas de Brás Cubas, 1880-1881, przekład polski Janiny Z. Klawe, WL, Kraków 1974 i 1977)*, zaś punkt dojścia – powieść pt. *Dom Casmurro*, wydana na przełomie 1898 i 1900 roku. Gabriel Borowski ujął dorobek prozatorski brazylijskiego autora jako proces stopniowego przyswajania nowoczesnych technik narracyjnych w ramach kultury zdominowanej przez wzorce komunikacji ustnej. Model wielopłaszczyznowej narracji, nawiązującej do tradycji ustnej jak i do nowatorskiej praktyki literackiego realizmu kontynuować będą również

późniejsi pisarze w Brazylii, np. kojarzony z neorealizmem Graciliano Ramos (1892 – 1953), a przede wszystkim João Guimarães Rosa (1908 – 1967), autor słynnego dzieła *Grande sertão-veredas* (*Wielkie pustkowia*, PIW, Warszawa 1972). Zdaniem doktoranta, wspomniani pisarze reprezentują „powieściowy głos lokalny” (*uma voz narrativa local*, s. 13) w sensie brazylijskości powieści opartej na oraturze, zapoczątkowanej w okresie transformacji społeczno-politycznych, jakie miały miejsce w Brazylii pod koniec XIX wieku: zniesienia niewolnictwa, kresu cesarstwa, początków republiki.

Omawiana dysertacja doktorska zawiera również nawiązania do literatury brazylijskiej drugiej połowy wieku XX – do początków dyktatury wojskowej Getúlia Vargasa. Przynosi również liczne odwołania do modernizmu i ponowoczesności, ciekawe koncepcje teoretyczno-literackie i rozważania o zbiorowej tożsamości Brazylijczyków. W najbardziej istotnych fragmentach swoich rozważań pan mgr Borowski bada model powieści brazylijskiej określonej jako przednowoczesna, w odniesieniu do utworów Machado de Assisa. Przede wszystkim zajmują uwagę Doktoranta kategorie stosowane na luzofońskim (portugalskojęzycznym) gruncie literaturoznawczym do opisu form diegetycznych eksponujących wewnętrzną perspektywę podmiotu narracyjnego. Szczególnie istotne wydaje się rozróżnienie fikcyjnej autonarracji i autofikcji, które się spotykają, ale i zostaną zakwestionowane w późniejszych powieściach brazylijskich.

Za kwestię niezwykle istotną Doktorant uznaje konieczność rozróżnienia pomiędzy kategorią autofikcji (pojęcia powstałego pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku i osadzonego w paradygmacie ponowoczesnym) i fikcyjnej narracji powieściowej – jako pojęcia obszerniejszego znaczeniowo, a zarazem bardziej owocnego poznawczo w badaniach nad brazylijską literaturą współczesną. Autofikcja – nie tożsama z autobiografią, choć wspólnie z nią tworząca kategorię „autonarracji fikcjonalnej” (*a autonarrativa ficcional*) i powieści autonarracyjnej w Brazylii – tworzy wewnętrzną strukturę dzieł Machado de Assisa, a także uznanych autorów brazylijskich.

Autofikcja typu biograficznego zakłada nietożsamość podmiotu opowiadania i przedmiotu opowiadanego, zaburzenia bądź cięcia porządku chronologicznego oraz brak związków przyczynowo-skutkowych dyskursu powieściowego, a także wewnętrzne w nim odniesienia i komentarze natury krytycznej. Znakomity przykład autofikcji w powieści brazylijskiej stanowi powieść Mária de Andrade pt. *Macunaíma* (1928; przekład i posłowie Janiny Z. Kławe jako *Macunaima, bohater zupełnie bez charakteru: rapsodia*, WL, Kraków 1983); fikcyjny bądź „fabularny” autor i zarazem bohater powieści pojawia się pod koniec dzieła, w sytuacji diegetycznego nieprawdopodobieństwa. Jak zauważa mgr Borowski (na s. 44 dysertacji), pisarstwo autofikcyjne tworzy autor zbuntowany, który za pośrednictwem tworzonej przez siebie fikcji powieściowej wskazuje na ułomności i wady swoje oraz społeczeństwa, w którym dość swobodnie bytuje.

Fikcja autonarracyjna natomiast tworzyć będzie subtelniejszą i lepiej zorganizowaną sieć odniesień tekstowych, społecznych i ideologicznych również formułowanych z zamiarem krytycznym w odniesieniu do społeczno-ideologicznej podstawy działań narratora-bohatera. W powieściach drugiej, późniejszej fazy twórczości Machada pojawi się narrator zdecydowanie różny od bohatera

jako empirycznego podmiotu opowiadającego: będzie nim Brás Cubas, albo stary kanonik w *Casa Velha*, Bento Santiago, radca Aires, bądź postać z innej już klasy społecznej, eksponująca perspektywę zewnętrzną podmiotu, bliską już fikcyjnemu wspomnieniu.

Sporo uwagi poświęca Doktorant zagadnieniom oratury i piśmiennictwa – kultury mówionej i pisanej. W kulturze Brazylii dostrzega wyraźną łączność między przekazem ustnym a przejmującym go (już w XVI i XVII wieku) tekstem pisany. Istotne wydają się tutaj odniesienia do prac Taylora, Geertza, Jerusy Pires Ferreira, Antonia Candido, Sérgio Buarque de Holanda i pozostałych badaczy (oraz bardów i pisarzy – „opowiadaczy historii”) broniących dziedzictwa oratury jako istotnego nośnika tożsamości brazylijskiej. Odzyskiwanie mechanizmów oratury istotne jest również w literaturze współczesnej i post-modernistycznej teorii audytywności: przetrwania oratury w ramach kultury pisanej. Z tradycji tej czerpał nie tylko Machado de Assis i jego kontynuatorzy, ale i pisarze romantyzmu brazylijskiego: José de Alencar (1829 - 1877), Joaquim Manuel de Macedo (1820 - 1888), Manuel Antônio de Almeida (1831 - 1861).

Wśród jednej z istotnych tez omawianej pracy doktorskiej pojawia się stwierdzenie, że współczesny „narrator perswazyjny” (*um narrador persuasivo*) stanowi produkt brazylijskiej asymilacji literatur europejskich oraz wynik dostosowania do specyficznych warunków społeczno-kulturowych w Ameryce Łacińskiej: dziedzictwa jezuickiej działalności misyjnej i Reformy katolickiej, powstania pierwszych (portugalskich) i po 1822 r. brazylijskich drukarni i oficyn wydawniczych, specyfiki życia społeczno-kulturalnego w Rio de Janeiro, zakończenia wojen paragwajskich i powszechnego spisu ludności, rozwoju dziennikarstwa i upowszechnienia felietonu oraz powieści w odcinkach. Efektem finalnym byłoby stopniowe unowocześnienie (i uwolnienie, już w realizmie, do roli transparentnego narratora wszechwiedzącego) postaci „narratora-patriarchy rodu” . Aż do całkowitego wykluczenia postaci i roli narratora i wykształcenia realistycznych konwencji dyskursu narracyjnego.

Solidność badawcza pana mgr Gabriela Borowskiego uwzględnia ponadto wiele rozmaitych kwestii, np. polemikę między Machado de Assisem a Silvio Romero, „paradygmat nieufności” w powieści określony teoretycznie przez Abila Barrosa Baptistę, wypowiedzi licznych teoretyków na temat oratury i audytywności, opinie Machado de Assisa o literaturze realizmu brazylijskiego.

W praktycznej części rozprawy doktorskiej, mgr Borowski poddaje wielopłaszczyznowej analizie powieści wybranego autora, posługując się teoretycznymi i metodologicznymi koncepcjami m. in. Antonia Candido, G. M. Salesa, José Veríssimo, Lúicii Migueis Pereira, Augusta Meyera, zgodnie z fazami rozwoju powieści Machada de Assis: od początków do ok. 1879-80 roku i do przełomu XIX i XX wieku. Istotnymi kategoriami są: komentarze metafikcyjne, antropomorficzne przedstawienie narratora jako „opowiadacza historii” i aktywnego członka społeczeństwa, bezpośrednie odniesienia do czytelnika (wpisanego w dzieło), i – *last but not least* – przejawy oratury w tekście pisany. Nie bez znaczenia są również odniesienia do tekstualnych i powieściowych gier narracyjnych oraz punktów widzenia, nawiązania do tradycji „manuskryptu znalezionego w”,

powieści epistolarnej, *Nowych listów portugalskich* (1972) autorstwa „3 Marii” z Portugalii: Barreno, Horta i Velho da Costa, i jak zawsze w optyce Autora możliwych relacji z żywym, ustnym przekazem dialogu społecznego.

Pierwsza faza powieści Machado de Assisa obejmuje powieści *Ressureição* (1872), *A mãe e a luva* (1874), *Helena* (1876) i *Iaiá Garcia* (1878). Doktorant słusznie zauważa, iż dzieła te ustanawiają iluzoryczny dialog między narratorem a czytelnikiem, zbliżają perspektywę wypowiedzi narratora do punktu widzenia postaci, proponują technikę ustnej wypowiedzi – do swobodnej „obróbki” przez czytelnika, zachowując niezależność narratora od postaci bądź wchodząc w relację „współwiny” z czytelnikiem. Narrator opowiada historię bohatera, nie ma jednak mocy oddziaływania na jego decyzje, aczkolwiek świadomie komentuje przekroczenie powieściowych konwencji. Dla tej fazy istotne jest również rozróżnienie mechanizmów komunikacji ustnej i pisemnej w dziele literackim, podkreślenie eksplikacyjnej funkcji narratora względem głównego wątku powieści, stworzenie iluzji dialogu z publicznością, wreszcie ukształtowanie narratora wszechwiedzącego, a zarazem komentatora działań, wyglądu, gestów i wypowiedzi postaci. Dialog – pozornie ustny na kartach powieści Machada – z czytelnikiem wpisanym w dzieło stanowi dziedzictwo romantyzmu, a zarazem pierwszy chwyt nowoczesnej, realistycznej powieści brazylijskiej. Niekiedy narrator przyjmuje punkt widzenia niewolnika, oratura zawarta w dziele literackim staje się potężnym sprzymierzeńcem czytelnika, uwolnionego już od wysiłku percepcji subtelniejszych rozwiązań narracyjnych, niż komentarze listu włączonego do dyskursu powieściowego (w powieści *Helena*). Kontekst pozaliteracki stanowić zaczyna niezbędny element komunikacji z czytelnikiem. Narrator także nie będzie „uszami” ani „oczami” czytelnika, bowiem w powieści *Iaiá Garcia* (1878) jest już właściwie nieobecny.

W drugiej fazie twórczości Machado de Assisa, reprezentowanej przez *Wspomnienia pośmiertne Brasa Cubasa* (powieść rozpoczynająca realizm w Brazylii, utrzymana w konwencji pośmiertnej wypowiedzi „nieboszczyka autora” drukowana była w odcinkach na łamach *Revista Brasileira* w 1880 r., a rok później ukazała się w formie książkowej nakładem Tipografia Nacional to ironiczny portret Rio de Janeiro) oraz *Dom Casmurro* (opublikowane w 1899 r. w Rio de Janeiro arcydzieło literatury realistycznej, fikcyjny pamiętnik zazdrosnego, zdradzonego męża, Bento Santiago) nastąpi już zapowiedziana przez Rolanda Barthesa „śmierć autora”. Tekst literacki – powieść bądź nawet list – będzie żył niezależnie od autora historycznego bądź fikcyjnego. Dobrze sądzi pan mgr Gabriel Borowski, że przygotowany został w ten sposób grunt do powieści realistycznej *expressis verbis*, z postaciami odpowiadającymi wyłącznie za swoje czyny i epickim, wszechwiedzącym narratorem.

W optyce omawianej dysertacji doktorskiej, *Dom Casmurro* stanowi najpełniejszy wyraz zasygnalizowanych wcześniej przekształceń i procesów narracyjnych. Wspomniany wyżej bohater, Bento Santiago, zarazem „opowiadacz” swojego rodzinnego dramatu, zakłada na czytelnika pułapkę narracyjną. Możemy czytać brazylijską powieść jako kwintesencję (bądź synekdochę) tradycyjnej kultury elit brazylijskich, bądź jako rzeczywistą relację pamiętnikarską opowiedzianą w konkretnym

czasie tak, jak się tworzy przekaz ustny. Czy ta perspektywa jest bliższa Doktorantowi? Jeśli tak, to dlaczego? Posiłkuje się pan Gabriel (którego pamiętam jako mojego wybitnego studenta I roku filologii portugalskiej w IFR UJ) głosami interpretacyjnymi badaczek powieści Machada: Maria José Somerlate Barbosa i Helen Caldwell. Czy aby są to wszystkie najważniejsze wypowiedzi na temat Assisa, który dla literatury i kultury Brazylii zrobił tyle, co Luís Vaz de Camões (ok. 1524 – 1580) dla Portugalii? Ustaliło się już wszak powiedzenie, na określenie kontynentalnego wariantu portugalskiego: język Camõesa i jego brazylijskiej wersji: język Machado de Assisa (nota bene, syna Portugalki i brazylijskiego Mulata).

Dom Casmurro, jako konceptualna i wielowątkowa „autonarracja pamiętnikarska” (*a autonarrativa memorialística*, s. 178), wynosi wiele z tradycji konceptu biblijnego - jak czyni zresztą spora część literatury luzofońskich, mających kontakt z europejską kulturą baroku. Oddajemy tu Doktorantowi sprawiedliwość. Uzasadnione wydają się również Jego stwierdzenia, że audytywność, oratura i autonarracja zasymilowana przez czytelnika ułatwiają odbiór powieści Assisa oraz gwarantują zrozumienie rozbieżności kulturowych w świecie reprezentowanym przez adwokata Bento Santiago i sferę publiczną życia społecznego w Brazylii w drugiej połowie XIX wieku. Narrator nie byłby tu godny zaufania (zblizając się do kategorii *the unreliable narrator*, według terminologii Wayne’a Boothe’a), zaś czytelnik podlegałby pokusie udziału w samodzielnej konstrukcji tożsamości brazylijskiej w okresie schyłku cesarstwa – wybrana perspektywa wydarzeń zależałaby od przypisania odbiorcy odpowiedzialności za selekcję, rozwój i interpretację wydarzeń. Chodzi bowiem – i tu Doktorantowi przyznajmy rację – o przednowoczesny model powieści, symulujący oralność i kwestionujący podstawy feudalnego systemu społecznego w Brazylii. W przypadku opracowania polskojęzycznej wersji doktoratu, ciekawe byłyby bez wątpienia odniesienia do tez Marcina Kuli o podobieństwach niewolnictwa brazylijskiego i systemu pańszczyźnianego w Polsce, prac Mariusza Malinowskiego o kształtowaniu brazylijskiej myśli społecznej: http://www.cesla.uw.edu.pl/cesla/images/stories/informacje_jednorazowe/Mariusz_Malinowski_publicacje.pdf

oraz twórcze wykorzystanie myśli ważniejszych autorów tekstów opublikowanych w ramach serii wydawniczej Biblioteka Iberyjska, ISiI UW – MHPRL, Warszawa: <http://bibliotekaiberyjska.pl/> (zwłaszcza Marcina Floriana Gawryckiego o brazylijskiej koncepcji stosunków międzynarodowych).

Druga faza twórczości Machado de Assisa to zarazem okres dojrzały w twórczości pisarza, dość szczegółowo przedstawiony i zanalizowany przez Doktoranta. Warto byłoby tu ustalić (przypomnieć?) linię odstępstw i zależności od twórczości Laurence’a Sterna, Xaviera de Maistre’a, Honoriusza Balzaka, Gustawa Flauberta i Emila Zoli, a także portugalskiego pisarza José Maria Eça de Queirós (1845 - 1900), który opowiadaniem pt. *Dziwactwa pewnej blondynki* (wydanie polskie WL Kraków w 1978 r., w zbiorze *Opowiadania portugalskie XIX i XX w.*) – *Singularidades de uma Rapariga Loura* (napisanym w 1873 r., opublikowanym w odcinkach w 1874 r. na łamach *Diário de Notícias* jako *Brinde aos Senhores Assinantes do Diário de Notícias*, następnie w pośmiertnym

zbiorze *Opowiadań/Contos* w 1902 r.) zainicjował realizm w Portugalii. Istniałaby odpowiedniość między naśladowcą *Tristrama Shandy'ego* i pesymistycznych rozważań sabaudzkiego rewolucjonisty a *Wspomnieniami pośmiertnymi Brasa Cubasa? Dom Casmurro* asymilowałby chętniej wzory realizmu francuskiego? Jak się ma do tych kwestii relacja Machado de Assis – Eça de Queirós? Pytania te sprowadzają być może wysoką trajektorię lotów Doktoranta do poziomu podręcznika literatury, ale wobec ciągle słabej obecności literatury brazylijskiej w Polsce wydają się uzasadnione. Kumulowanie cytowanych opinii (przy zaznaczonej, choć wszak dość skromnej sile konkluzji własnych) dezorientuje nieco czytelnika europejskiego, nie bytującego na co dzień w „amazonśkim *silva rerum*”, pięknie przedstawionym i opisanym w polifonicznym dziele Henryka Siewierskiego (*Raj nie do utracenia. Amazonśkie silva rerum*, Universitas, Kraków 2006).

Dysertacja doktorska pana mgra Gabriela Borowskiego zrealizowała postawiony cel: przedstawiła, zanalizowała i zinterpretowała brazylijską powieść autonarracyjną na materiale korpusu trzynastu utworów Machado de Assisa (powieści, a także opowiadań i wybranych kronik), wskazując na doniosłą rolę zachowania oratury i audytywności w tekście pisanym ze świadomością partycypacji w nowoczesnej i ponowoczesnej świadomości kulturowej w Brazylii.

W uwagach końcowych – jak pisze sam Doktorant – „dokonuje się podsumowanie pracy przy jednoczesnym zwróceniu uwagi na możliwe kierunki dalszego rozwoju badań, w szczególności na konieczność refleksji nad dostrzegalnym w kulturze brazylijskiej skupieniem na tym, co mówione, bliskie i jednostkowe jako propozycji alternatywnej w stosunku do abstrakcyjnego i uniwersalizującego projektu nowoczesności europejskiej” (s. 239 polskojęzycznego *Streszczenia*). Również i we właściwych konkluzjach, czyli *Considerações finais*, Doktorant przypomina cele pracy, zbieżne w zasadzie z wnioskami, jeśli chodzi o rolę i znaczenie (literackie, kulturowe, społeczne, a może i narodotwórcze) koncepcji autonomii powieściowej w Brazylii, zagadnienia audytywności, kształtowania (po)nowoczesnej tożsamości kulturowej. Czy kategoria audytywności w koniunkcji z oraturą i piśmiennictwem – czyli triada *auditividade, oralidade, escrituralidade* – pozwoli na pogłębienie badań nad twórczością tak znanych i wybitnych brazylijskich pisarzy, jak Graciliano Ramos i João Guimarães Rosa, a także Jorge Amado (1912 – 2001), najślynniejszego brazylijskiego powieściopisarza, który po 1956 r. zerwał z przynależnością klasową jako wyznacznikiem charakteru postaci i tworzył przesycone humorem, radością życia i erotyką powieści o rodzimej Bahia, obficie tłumaczone na polski? Literatura brazylijska, także oczywiście powieści Machado de Assisa, nastawione są na oralność, poszukiwanie konkretności, wyraz pragnień jednostki i lokalnej tożsamości Brazylijczyków (o czym pisze p. Borowski na s. 104). Łączona od czasów dokonań powieściowych João Guimarães Rosa z realizmem magicznym proza brazylijska może bez wątpienia zainteresować polskiego czytelnika – w formie przekładów czy solidnej monografii naukowej.

Aprobując w pełni sensowność dokonań pana mgra Gabriela Borowskiego (jest on już dość sprawnym propagatorem literatury brazylijskiej w Polsce, Portugalii i Rumunii, jak świadczą opublikowane dotąd prace), proponujemy rozważenie dwu kwestii. Pierwsza jest natury formalnej.

Dotyczy uzgodnienia i ustalenia słownictwa, terminologii teoretyczno-literackiej i kulturoznawczej oraz aparatu pojęciowego obecnego w portugalskojęzycznym korpusie dysertacji i polskojęzycznym *Streszczeniu*. Prace Ryszarda Nycza, wcześniejsze *Poetyki doświadczenia* (IBL PAN, Warszawa 2102) cytowanej w Bibliografii, np. *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze* (Warszawa 1984, Kraków 1996) czy klasyczne już wydania *Słownika terminów literackich* w opracowaniu Michała Głowińskiego i Teresy Kostkiewiczowej mogą przyczynić się do likwidacji efektu „lustrzanego odbicia” myślenia po portugalsku bądź pisania po polsku (lub vice versa). W przyszłości Autor pokusi się być może o dalsze przekłady powieści Machado de Assisa, zainicjowane w swoim czasie przez Janinę Z. Klawe (1921 – 2008; inicjatorkę i założycielkę w 1977 r. sekcji luzo-brazylijskiej na Uniwersytecie Warszawskim), a może nawet solidną monografię brazylijskiego pisarza.

Nie od rzeczy byłby także metodologiczny podział Bibliografii – *Referências bibliográficas*, która epatuje odniesieniami do prac traktujących o narodzinach tożsamości nowoczesnej, światowej przestrzeni literackiej, fenomenologii, pamięci, reinterpretacji kultur, kulturowej teorii literatury, peryferii kapitalizmu, etc. Czy aby na pewno w sposób uzasadniony co do zakresu tekstu głównego? Może transgresyjna, niespokojna osobowość Autora zadecydowała o rozwichrzonej samodzielności (a zarazem odpowiedniości i wzajemnym, uzupełniającym się autodyskursywnym refleksie) dysertacji doktorskiej, jej streszczenia w języku polskim i „amerykańskiej”, alfabetycznej klasyfikacji „cytowanych źródeł/*fontes citadas*”. W przyszłej pracy naukowej Autora należałoby się spodziewać większego rygoru myślowego, a zarazem większej odwagi w formułowaniu samodzielnych hipotez badawczych i sądów krytycznych.

W kwestii merytorycznej, warte uwagi i kontynuacji są końcowe rozważania Autora o fenomenach kulturowych i zjawiskach literackich (także na pewno społecznych, historycznych i politycznych) kojarzonych z dziedzictwem brazylijskiego „opowiadania dziejów”, oratury, bezpośredniego przekazu ustnego, kojarzonego z czymś „bliskim”, jednostkowym”, ba, z brazylijskim „człowiekiem serdecznym” (*o homem cordial brasileiro*) w opozycji do europejskiego „zimnego” indywidualizmu typu *gringo*, kulturowanym przezeń abstrakcją, nowoczesnemu realizmowi i cywilizacji postindustrialnej.

I sprawa najważniejsza. Doktorat p. Gabriela Borowskiego kieruje uwagę czytelnika ku hipotezie (na ile popartej przez Autora i kompetentnych badaczy?), iż początek modernizmu w Brazylii należałoby sytuować znacznie wcześniej, niż dokonania grupy pisarzy, muzyków i malarzy uczestniczących w lutym 1922 r. w São Paulo w Tygodniu sztuki nowoczesnej (*A Semana da Arte Moderna*), która piórem Oswalda de Andrade i jego obrazoburczymi manifestami (*Manifesto da Poesia Pau-Brasil* i *Manifesto Antropófago*) zaproponowała walkę z dziedzictwem kultury europejskiej i waloryzację brazylijskiej, oryginalnej, natywnej i „prymitywnej” sztuki południowoamerykańskich autochtonów? Temat ten przedstawił w swoim czasie pasjonująco Prof. dr

hab. Jerzy Brzozowski na konferencji zorganizowanej na Uniwersytecie Warszawskim z okazji 500-lecia „odnalezienia” Brazylii.

Modernizm, literacka ekspresja tożsamości brazylijskiej, potwierdzenie samodzielności kulturowej Brazylii od ciężącego już dziedzictwa i balastu doświadczeń „oświeconej” Europy kielkowałyby może już w latach 70 i 80 dziewiętnastego stulecia, kiedy narrator-postać Machado de Assisa zaczyna kończyć swój narracyjny żywot niczym Sarazine w noweli Balzaka analizowanej przez Rolanda Bartha, a wykluwający się realizm potwierdzał prawa narodu brazylijskiego do samostanowienia. Oczywiście, potwierdzenie takiej hipotezy to swoista *reviravolta*, przewrót w badaniach nad literaturą brazylijską, które pan mgr Gabriel Borowski będzie na pewno kontynuował, a poły togi doktorskiej nie powinny krępować mu lotów, lecz zachęcać do coraz śmielszych i bardziej samodzielnych działań na fascynującym, barwnym i wciąż dla nas egzotycznym polu literatury brazylijskiej.

Pisarze brazylijscy, a zwłaszcza João Guimarães Rosa, inspirowali i nadal inspirują pisarzy w innych krajach do walki ze stereotypami. Czerpiący z doświadczeń wielkiego Brazylijczyka i przedstawicieli realizmu magicznego pisarz mozambicki Mia Couto (ur. 1955), dokładnie czterdzieści lat po odzyskaniu niepodległości przez Mozambik (25 czerwca 2015 r.) powiedział agencji informacyjnej *Lusa* „patrzmy na Europę jak na punkt odniesienia”. Brazylijczycy wydali swój okrzyk wolności nad rzeką Ipiranga (*o grito de Ipiranga*) 7 września 1822 r. i potrzebowali być może mniej niż stu lat, by radykalny odwrót od europejskiego dziedzictwa potwierdzić w literaturze swojego kraju. Tego rodzaju hipoteza, odniesiona przez p. mgra Gabriela Borowskiego do twórczości Machado de Assisa jest samodzielna na polskim gruncie, nowatorska i oryginalna.

Zważywszy na prawidłowe przeprowadzenie wywodu interpretacyjnego twórczości Machado de Assisa w oparciu o wielokierunkowe – literaturoznawcze, kulturoznawcze, socjologiczne, filologiczne oraz społeczno-polityczne przesłanki metodologiczne oraz wkład Autora do omawianego tematu (udokumentowany w Bibliografii na s. 208, a ostatnio opublikowaniem artykułu z zakresu traduktologii w portugalskim e-booku *Os Estudos de Género na Perspetiva Ibérica e Eslava*, Lisboa 2015:

http://www.lusosofia.net/textos/20150902-cieszynska_beata_silva_fabio_mario_estudos_de_genero.pdf) z całym przekonaniem o tym, że

przedstwuona mi praca doktorska odpowiada wymaganiam Ustawy, uprzejmie wnioskuję do Wysokiej Rady Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego o podjęcie dalszych stosownych kroków w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora panu magistrowi Gabrielowi Borowskiemu. Jednocześnie popieram wniosek Wysokiej Rady w sprawie zgłoszenia Jego doktoratu do nagrody Prezesa Rady Ministrów RP.